

Dr Vera Klopčič

ISCOMET/Inštitut za etnične in regionalne študije, Ljubljana

vera.klopacic@guest.arnes.si

SEĆANJE NA ROMSKE ŽRTVE GENOCIDA TOKOM DRUGOG SVETSKOG RATA U HRVATSKOJ

Apstrakt: U radu su date osnovne karakteristike procesa priznanja i definisanja genocida nad Romima u toku Drugog svetskog rata. Prema Rezoluciji Evropskog parlamenta o položaju Roma u Evropskoj uniji (2005), žrtve Holokausta Roma zaslužuju puno priznanje srazmerno težini nacističkih zločina, osmišljenih da fizički eliminišu Rome. U okviru nacističkih rasnih zakona, koji su doneti u toku Drugog svetskog rata i u NDH (Nezavisnoj Državi Hrvatskoj), Romi su označeni kao grupa „nedostojna života“. Romski genocid dugo je bio zanemaren u okviru aktivnosti sećanja na Holokaust i nacističke zločine počinjene tokom Drugog svetskog rata. Posle Drugog svetskog rata, Romima je kao žrtvama genocida u mnogim državama uskraćeno pravo na obeštećenje, pod izgovorom da progon Roma nije bio zasnovan na rasnim kriterijumima, već su bili proganjani zato što su bili asocijalni, društveni paraziti i opasni po društvo. Romi kao žrtve ustaških zločina su nedovoljno prisutni u kolektivnom sećanju većinskog naroda i u javnoj sferi te još uvek nedostaje jasna osuda zločina ustaškog i nacističkog režima u Hrvatskoj nad Romima tokom Drugog svetskog rata.

Ključne reči: romski genocid, romske žrtve, nacistički zločini, Holokaust, Nezavisna Država Hrvatska, Drugi svetski rat, Kali Sara

Opšte napomene o priznanju i definiciji romskog genocida

Romski genocid dugo je bio ignorisan u kontekstu sećanja na Holokaust i osude nacističkih zločina tokom Drugog svetskog rata. Istorijske, etničke i psihološke dimenzije progona Roma tokom nacizma dugo su bile zanemarene u akademskoj sferi i kulturi sećanja

na žrtve Holokausta¹. U periodu posle Drugog svetskog rata, mnoge države negirale su ili odlagale priznavanje zločina genocida i isplate odštete Romima kao žrtvama genocida, navodeći da mere proгона Roma u njihovim zemljama nisu bile rasno zasnovane. To se tvrdilo uprkos činjenici da su Romi u nacističkim rasnim zakonima označeni kao rasna grupa koja je ugrožavala rasnu čistotu „arijevskih“ naroda. Italijanski istraživač Luka Bravi, proučavajući istoriju Roma i Sinta u vreme nacifašizma, primećuje da je posle Drugog svetskog rata Romima uskraćeno pravo na odštetu kao žrtvama genocida, uz izgovor da je proгон Roma bio proveden jer su bili asocijalni, skloni kriminalu i opasni za društvo (Bravi 2007:10). U poslednjim decenijama prošlog veka međunarodni dokumenti i pravni akti definišu i osuđuju proгон i stradanje Roma u doba nacizma kao genocid nad Romima, čiji je cilj bio fizičko uništenje Roma. Tek 1979. godine nemački savezni parlament je doneo jasnu odluku i priznao da je reč o rasno motivisanom zločinu, a 1982. i Romi su dobili pravo na odštetu.

Spomenik romskim žrtvama genocida u Berlinu
Foto: Enver Palalić

Postavljen je spomenik žrtvama romskog genocida u Berlinu, u parku preko puta nemačkog Parlamenta i svečano je otvoren 2012 godine².

¹ U tekstu upotrebljavam termin „Romi“, osim u slučaju citiranja originalnih dokumenta, gde navodim originalnu terminologiju.

² Postavljanje spomenika trajalo je više od 10 godina, i svečano je otvoren 2012 godine uz prisustvo nemačke kancelarke Angele Merkel i mnogih značajnih političara iz raznih zemalja, kao i uglednih predstavnika Roma.

U poslednjoj deceniji prošlog stoleća preduzeti su mnogi važni koraci za prikupljanje svedočanstava i postavljena su obeležja u znak poštovanja žrtava romskog genocida tokom Drugog svetskog rata. Ipak, sećanje na romske žrtve tek polako i postepeno postaje deo kolektivnog sećanja na nacističke zločine i Holokaust. Na evropskom nivou, 2. avgust se tek poslednje dve decenije obeležava kao Međunarodni dan sećanja na žrtve genocida nad Romima za vreme nacizma, u znak sećanja na dan kada je u koncentracionom logoru Aušvic-Birkenau („Zigeunerlager“) u noći između 2. i 3. avgusta 1944. pogubljeno 2.897 Roma.

U okviru ovog rada istakla sam značaj poznavanja istorijskih okolnosti u procesu prepoznavanja i definisanja romskog genocida, u kojem se ogleda i donekle ambivalentan odnos prema jasnoj osudi počinitelja zločina prema Romima u doba nacizma u zemljama koje su pristupile Trećem rajhu i izvršile genocid nad Romima. Očuvanje sećanja na žrtve genocida nad Romima u savremenom kontekstu izuzetno je važno za sprečavanje mržnje i netrpeljivosti prema Romima, koji su i dalje žrtve anticiganizma/antiromskog rasizma. Međunarodna alijansa za sećanje na Holokaust (IHRA) usvojila je 2020. godine radnu definiciju anticiganizma/protiromizma, u kojoj se, između ostalog, navodi: „Anti-Ciganstvo postoji vekovima. Bio je to suštinski element politike progona i istrebljenja Roma koju su sprovodili nacistička Nemačka, fašistički i ekstremno nacionalistički partneri i drugi saradnici koji su učestvovali u ovim zločinima. Anticiganizam nije započeo nacizmom i nije se završio njegovim krajem, već ostaje centralni element zločina počinjenih nad Romima“.

Istorijski kontekst

Dominantna percepcija Roma u prošlosti, posebno u Zapadnoj i Centralnoj Evropi, bila je da su „drugačiji“, te da su zbog te različitosti u načinu života tretirani kao večiti stranci, opasni, opterećeni nasleđenim negativnim osobinama, i često su etiketirani kao besposličari, neradnici, lopovi, „paraziti društva“, bliski kriminalu. Vlasti u Evropi preduzimale su niz mera kako bi efikasno suzbile putujući način života Roma, koji su u istorijskim dokumentima označavani kao „ciganska kuga“, „ciganska pošast“ i opasnost za društvo (Klopčič 2007:35). Istorija Roma kao marginalizovane grupe stanovništva u Evropi obeležena je netrpeljivošću većinskog stanovništva, prisilnim raseljavanjem, naseljavanjem u izolovana naselja i proterivanjem.

Tridesetih godina prošlog veka u mnogim zemljama sprovedena su kvazinaučna biološka istraživanja koja su istraživala genetske rasne karakteristike Roma, što je trebalo da dokaže njihovu urođenu neizlečivu sklonost ka zločinu i neradu. To je poslužilo nacističkom režimu da ih označi kao grupu „nedostojny“ života³. „Stručnjaci“ za utvrđivanje rasne

³ Frejzer navodi svedočenje Eve Džastin, pomoćnice profesora Ritera, direktora Istraživačkog centra za rasnu higijenu i demografsku biologiju, koja je 20 godina kasnije svedočila, između ostalog, o predlogu predstavnika Kancelarije za bezbednost Rajha da svi Romi koji su živeli u Nemačkoj budu poslani na brodove na Mediteranu, a onda bi te brodove bombardovali (Fraser 1995: 262).

čistote (lekari, biolozi) u službi nacizma su, na primer, tvrdili da Romi imaju urođenu manu – instinkt za nomadstvom (Bravi 2007:52-54).

Progon Roma tokom Drugog svetskog rata eskalirao je u nacističkim zločinima u cilju potpunog uništenja Roma koji su odvođeni u logore smrti ili na prinudni rad. Mnogi su deportovani u koncentracione logore, posebno u Aušvic-Birkenau, Dahau i Jasenovac⁴. U okviru ideologije nacističkog režima, Romi su okarakterisani kao asocijalne osobe, paraziti nedostojni života, pa je za njih bila predviđena sterilizacija i konačno istrebljenje, što je i zvanično označeno kao „konačno rešenje ciganskog pitanja“. U zemljama koje su pristupile Trojnom paktu i na okupiranim teritorijama doneti su zakoni o rasnoj čistoti nacije i ustanovljene su mere za popisivanje, uklanjanje i uništavanje Cigana/Roma. Tokom Drugog svetskog rata više od pola miliona Roma bili su žrtva nacističkog genocida / romski: Porrajmos ili Samudaripen/.

To je zajednička tragična dimenzija zaboravljenog i prećutkivanog genocida nad Romima. I pre formalnog usvajanja rasnih zakona u nekim zemljama, opšta politika prema Romima je u velikoj meri bila prožeta idejama rasne segregacije i usmerena na progon i ugnjetavanje romske zajednice kao „stranog, neevropskog elementa“⁵.

Počeci međunarodnog priznanja genocida nad Romima (1938–1945) i percepcija romskog genocida pripadnika romske zajednice

Tek početkom milenijuma (posle 2000. godine) međunarodni dokumenti i pravni akti su jasno odredili, priznali i osudili progon Roma kao genocid nad Romima, čiji je cilj bio fizičko uništenje Roma kao etničke grupe. Priznavanje, definicija i uključivanje genocida nad Romima u sećanje na žrtve Holokausta, po mom mišljenju, povezano je s procesom promena u pristupu ka poštovanju posebnog etničkog i kulturnog identiteta Roma. Ovaj proces uključuje poznavanje istorijskih okolnosti, razumevanje i poštovanje kulture, jezika i istorije kao elemenata etničkog identiteta Roma. Proces je povezan sa razvojem međunarodnog romskog pokreta kao i sa političkom mobilizacijom Roma koja je započela u drugoj polovini 20. veka. To je omogućilo dalje širenje ideja internacionalne romske kulture i uključivanje Roma u sklop aktivnosti sećanja na žrtve Holokausta.

⁴ U decembru 1942. donesen je dekret o slanju svih Roma i Sinta u koncentracioni logor Aušvic-Birkenau.

⁵ U svojoj studiji o genocidu nad Romima u Rumuniji (1938–1942) tokom režima generala Antoneskua, Bendžamin Torn primećuje da je doktrina i praksa u Rumuniji bila usmerena protiv Roma i pre donošenja rasnih zakona u Nemačkoj. Netrpeljivost prema Romima naglo se rasplamsala tokom epidemije tifusa u Rumuniji 1940. godine, kada su putujuće grupe Roma identifikovane kao glavni prenosioci ove (i drugih) bolesti. Demografi i radikalni „naučnici“ – eugeničari izrazili su bojazan da će u slučaju mešovitih brakova prevladati romska genetska struktura, pa su se zalagali za sterilizaciju, deportaciju i izolaciju Roma i njihovo naseljavanje u napuštena područja, često u ona iz kojih su Jevreji prethodno bili proterani, a od 1941. u Tranzistriju.

Genocid nad Romima se ogleda u svesti romske zajednice kao ekstremni oblik ugnjetavanja, mržnje i nepravde koji su doživljavali u svojoj istoriji. Specifičnost proučavanja genocida nad Romima je u tome što sami Romi nisu pisali dnevnike i beleške, a preživeli Romi često nisu hteli da o tome govore, već su potiskivali sećanja na stradanje, bol i patnje. Tek krajem 1970-ih počinje prikupljanje dokumenata i fotografija iz koncentracionih logora, zatvora, radnih logora i logora smrti, evidencije svedočenja preživelih Roma i analiza dokumenata nacističkog režima o planovima za „konačno rešenje romskog pitanja“ (Đurić 2006:330–331). Sećanje na genocid prisutno je u usmenoj tradiciji i u kolektivnom sećanju romskog naroda, a izraženo je u umetničkim delima. Romska himna *Đelem, đelem* sadrži i stihove: „Imao sam porodicu, ali ih je Crna legija ubila“. Ovi stihovi himne pokazuju koliko je duboko sećanje Roma na genocid u Drugom svetskom ratu (Horvat, Acković 2015:3).

O iskustvu proгона Roma u Drugom svetskom ratu pisala je i najpoznatija romska pesnikinja Bronislava Vajs Papuša, koja svojom izuzetnom snagom izraza i tragičnim ličnim iskustvom najpoznatije romske pesnikinje i danas predstavlja izazov za mnoge filmske i poetske predstave. Dr Hedina Tahirović Sijerčić navodi da je njena pesma *Krvave suze* prvo svedočanstvo o genocidu koje je napisao neko iz romske zajednice.

Romski genocid u Hrvatskoj za vreme Drugog svetskog rata

U okviru nacističkih rasnih zakona, koji su usvojeni tokom Drugog svetskog rata u Nemačkoj i državama Osovine, Romi su označeni kao grupa „nedostojna života“. U Hrvatskoj su Romi u periodu Nezavisne Države Hrvatske /NDH/ označeni kao pretnja rasnoj čistoti hrvatskog naroda. Tada su vlasti započele proces popisivanja Roma, koji su deportovani u Jasenovac i druge logore, gde su mučeni i pogubljeni. Već u julu 1941. Ministarstvo unutrašnjih poslova NDH počelo je sa obaveznim popisom Roma. Istoričar Bogdan Križman u knjizi *Pavelić između Hitlera i Musolinija* (Križman 1980: 27) citira, između ostalog, izjave nemačkog ambasadora u Zagrebu u poruci iz maja 1941, koji je u tački 1 pisma napisao da je zakonodavstvo o državljanstvu Jevreja i zaštiti krvi snažno prilagođeno nemačkim zakonodavnim merama. U tački 8 (Križman 1980: 29) nemački ambasador navodi: „Cigana ima mnogo. Zakonodavstvo i opšte raspoloženje su protiv njih“.

Ustaški zločini nad Romima počinjeni su i u mnogim drugim krajevima u Hrvatskoj, a mnogi od tih zločina nisu ostali zabeleženi. Romi iz Međimurja stradali su od mađarskog okupatora, naročito posle uspostave strahovlade stranke „strelastih krsteva/njilaša“ 1944. godine. Istoričar Branimir Bunjac sproveo je sveobuhvatno istraživanje i anketu među preživelim Romima u Međimurju. Zapisao je, između ostalog, „da su Romi, kolikogod nepismeni bili, imali informacije, da su prebezi preko granice mogli smrtno stradati i da su u NDH nepoželjni“ (Bunjac 2017: 35)⁶.

⁶ U fusnoti 17 zapisano je da je jedna ispitanica, između ostalog, izjavila: „Čuli smo da je u NDH još gore,

Na drugim mestima, počast romskim žrtvama odaje se tek nakon 70 ili 80 godina od počinjenih zloдела. Tako je u Mariji Gorici, nedaleko od Zagreba, kod Zaprešića, u 2021. godini prvi put održana komemoracija u znak sećanja na stradanje grupe Roma i Sinta u selu Hrastini, koje su u noći između 24. i 25. aprila 1945. godine ubili pripadnici Prvog ustaškog obrambenog odreda – luburićevci, pripadnici zloglasne jedinice koja je čuvala logor smrti Jasenovac. Masakr, koji se dogodio pred kraj rata, u aprilu 1945. godine, jedan je od najvećih ustaških zločina nad Romima počinjenih u NDH, a možda je bio i poslednji masovni zločin nad Romima i Sintima u okupiranoj Evropi tokom Drugog svetskog rata, zapisano je na koricama monografije *Masakr nad Romima i Sintima u Hrastini 1945. godine* autora Marija Šimunkovića i Đorđa Mihovilovića. U knjizi je detaljno opisan put i stradanje umetničke grupe braće Vinter koja je krajem aprila došla u Mariju Goricu, bežeći od proгона iz nacističke Nemačke. Uspešno su se krili do dolaska u Mariju Goricu i tamo održali nekoliko nastupa. Grupa luburićevaca ih je primetila i 24. aprila 1945. uveče napala ih dok su spavali. Ubijena su najmanje 43 člana grupe, uključujući žene, decu i trudnice⁷.

Sećanje na romski genocid / Obeležavanje 2. avgusta kao Međunarodnog dana sećanja na žrtve genocida

Obeležavanje 2. avgusta kao Međunarodnog dana sećanja na žrtve genocida nad Romima prvi put je organizovano 2012. godine i u Hrvatskoj, u selu Uštica kraj Jasenovca, u znak sećanja na više od 16.173 romskih žrtava koncentracionog logora Jasenovac. Romi, za razliku od većine drugih logoraša logora u Jasenovcu, po dolasku u logor nisu identifikovani po imenu, nego su samo vagoni kojima su dovezeni u logor označavani brojevima, zato je teško utvrditi tačan broj romskih žrtava. Mnogi Romi pre toga nisu ni bili upisani u matične knjige, kao ni u školske ili druge evidencije, pa je bilo nemoguće utvrditi tačan broj romskih žrtava. U ime jevrejske zajednice tada je govorio Branko Lustig, poznati filmski producent (između ostalog i producent filma *Šindlerova lista*), koji je kao pripadnik jevrejske zajednice i sam bio interniran u Aušvicu kao dečak. U veoma dirljivom obraćanju rekao je, između ostalog, da „čoveka uvek potrese takvo sećanje, posebno mene koji sam bio u Aušvicu i video takva ubistva.” Oživeo je sećanje na romske žrtve u Aušvic-Birkenau, kao što ih je video i doživeo kao dete od 12 godina, jer je kao kurir više puta dolazio u romski logor Birkenau⁸.

da tamo ubijaju na licu mesta, po selima“ (Bunjac, str, 35 fusnota 17).

⁷ U monografiji se nalazi brižno uređeno gradivo, fotografije, detaljan popis žrtava i fotokopije relevantnih službenih dokumenata.

⁸ Lustig je rekao da je tamo uvek bilo živahno i bilo je mnogo dece, a ispred baraka sušilo se šareno rublje i odeća. Jednog jutra, početkom avgusta 1944, gvozdena kapija na ulazu u logor bila je širom otvorena, kasarne prazne i sve je bilo tiho, u logoru nije bilo nikoga, jer su u noći između 2. i 3. avgusta 1944. svi Romi odvedeni i pogubljeni.

Svečani komemorativni događaj 2012. godine odvijao se u Uštici, na mestu gde se nalazi 21 masovna grobnica romskih žrtava. Na spomen-ploči na mermernom i kamenom postolju ugraviran je naziv *Romsko groblje*, na hrvatskom i romskom jeziku, a postolje su Romi bogato okitili cvećem i vencima. Već tada su se među prisutnim Romima porodile zamisli da bi bilo neophodno da se izgradi svečanije mesto za obeležavanje sećanja na žrtve romskog genocida i tako izrazi poštovanje prema romskim žrtvama. Započeo je proces izgradnje i u 2020. godini svečano je otvoren impozantan multifunkcionalni Memorijalni centar Uštice u sklopu Spomen-parka Jasenovac, gde je na Zidu bola koji je postavljen oko memorijalnog zdanja poimenski popisano više od 16.173 romskih žrtava (Aleja romskih žrtava). Na komemorativnoj svečanosti održanoj 2.8.2023, postavljena je i skulptura Romkinje Hajrije Imeri Mihaljić, prve romske pravедnice među narodima, koja je za vreme Drugog svetskog rata iz logora spasila jevrejsku devojčicu Ester.

Spomen-obeležje i Zid boli ispred Romskog memorijalnog centra Uštice
Foto: Enver Palalić

Aktivnostima romskih udruženja, naročito udruženja *Kali Sara* koji svake godine obeležavaju 2. avgust i predstavljaju te događaje u posebnim publikacijama, podiže se svest o progonu, zločinima i ugnjetavanju Roma tokom Drugog svetskog rata u vreme Nezavisne Države Hrvatske i omogućava dalje istraživanje i proučavanje zločina, te odaje počast stradalim žrtvama.

Ovakvim komemorativnim događanjima, objavljivanjem stručnog gradiva i intenzivnom akademskom aktivnošću na tom području, čuva se sećanje na žrtve romskog genocida. Objavljene su značajne naučne monografije, publikacije i studije o stradanju Roma za vreme NDH, među kojima treba istaći publikacije dr Danijela Vojaka, dr Filipa Škiljana i dr Drage Babića. Savez Roma u Hrvatskoj *Kali Sara* izdao je u avgustu 2022. godine publikaciju na tri jezika (hrvatski, romski i engleski) *Međunarodni dan sećanja na romske žrtve genocida u Drugom svetskom ratu – Samudaripen*. U publikaciji su ilustrovani i sažeto navedeni glavni događaji i rezultati postignuti u poslednjoj deceniji (2012–2022), koji su krunisani otvaranjem Romskog memorijalnog centra Uštice (2. avgust 2020), popisom imena žrtava na Zidu boli i uređenjem Romskog groblja.

Međutim, ipak se čini da saznanje o zločinima počinjenim nad Romima u NDH tokom Drugog svetskog rata još nije doprlo do šire javnosti u dovoljnoj meri. Ime Roma nije ni pomenuto na spomeniku koji je postavljen 2022. godine (27.4.2022) u blizini glavne železničke stanice u Zagrebu, iako je na spomeniku napisano da je podignut u znak „sećanja na žrtve Holokausta i ustaškog režima“. To stvara utisak da zločini ustaškog režima prema Romima tokom Drugog svetskog rata nisu dovoljno prisutni u kolektivnom sećanju i svesti većinskog stanovništva, kao i da počinitelji ustaških zločina do sada nisu jasno osuđeni na transparentan način u javnom diskursu u Hrvatskoj.

Literatura

Bedrač, M., (ur), Klopčič, V., (ur) (2015). *Porajmos : zamolčani genocid nad Romi = Porrajmos : the withheld genocide of the Roma*. Maribor: Center judovske kulturne dediščine Sinagoga, 87. str, tabele.

Bravi, L., (2007) *Rom e-non-zingari*, Rim.

Bunjac, B., (2017) Mjesta stradanja Roma u Međimurju u Drugom svjetskom ratu, u: *Obilježavanje stradanja Roma s područja Međimurske županije u Drugom svjetskom ratu*, Kali Sara, Zagreb, 2017, str. 31–68.

Đurić, R.,(2006), *Istorija Roma*, Beograd, Politika, str. 346.

European Parliament, (2005) *Joint motion for a resolution on the situation of the Roma in the European Union*, Brussels, 25.4.2005.

Fraser, A ., (1995) *The Gypsies*, London.

Horvat Muc, J., Acković, D., (2015) *Vpliv genocida nad Romi v drugi svetovni vojni na književno ustvarjalnost romskih in neromskih avtorjev*, Murska Sobota 2015.

Kali Sara (2022), *Međunarodni dan sećanja na romske žrtve genocida u Drugom svetskom ratu / Samudaripen*, Zagreb, 2022.

Klopčič, V., (2007), *Položaj Romov v Sloveniji: Romi in Gadže*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.

Klopčič, V., (2014) Podobe Romov v izsledkih raziskovanj o romskem genocidu, u: *Slovenski Judje: Zgodovina in holokavst III*, ur. Lešnik, Nuša, Toš, Marjan, Center judovske kulturne dediščine Sinagoga Maribor, 2014, str. 97–104.

Križman, B., (1980) *Pavelić između Hitlera I Mussolinija*, Zagreb.

Tahirović Sijerčić, H., (2010) Pitanje rodnog identiteta u poeziji autorice Bronislave Wajs Papisze, u: *Zbornik Svjetski dan romskog jezika, 03-05. studenog 2009. godine*, ur. Kajtazi, Veljko, Udruga za promicanje obrazovanja Roma u Republici Hrvatskoj *Kali Sara*, Zagreb, 2010, str. 32-41.

Thorne, B., (2011) *Assimilation, invisibility, and the eugenic turn in the “Gypsy question” in Romanian society, 1938-1942*. U: *Romani studies*, Vol 21, December 2011, p.17.

Šimunković, M., Mihovilović, Đ., (2021) *Masakr nad Romima i Sintima u Hrastini 1945. godine*, Jasenovac, 2021.

Vera Klopčič, PhD

ISCOMET/Inštitut za etnične in regionalne študije, *Ljubljana*

vera.klopacic@guest.arnes.si

Summary

REMEMBRANCE TO ROMA VICTIMS OF GENOCIDE DURING THE SECOND WORLD WAR IN CROATIA

Paper outlines the fundamental characteristics of the process of recognition and definition of the Roma genocide. According to the European Parliament's Resolution on the situation of Roma in the European Union (2005), the victims of Romani Holocaust deserve full recognition commensurate with the gravity of Nazi crimes, designed to physically eliminate Roma of Europe. Within the framework of the Nazi racial laws, which were also adopted during the WWII in ISC/Independent State of Croatia/, the Roma were designated as a group "unworthy of life". Roma genocide has long been neglected within the scope of the activities for Remembrance of the Holocaust and Nazi crimes during the Second World War. After the WWII, Roma were denied the right to compensation as victims of genocide in many States, on the pretext that the persecution of Roma was not based on racial criteria but it happened because they were antisocial, social parasites and dangerous to society. Only in the 80s of the last century, a decisive qualitative shift started in the treatment of the victims of the Roma genocide which was later expressed also in international documents. During the ISC /Independent State of Croatia/ which collaborated with Third Reich, Roma were faced with persecution, deportations and extermination. The largest number of Roma were deported to concentration camp Jasenovac, where they were tortured and murdered. Since 2012, solemn commemorations of Roma victims have been held in Uštica (village near Jasenovac), where the large Roma cemetery is located. The Association of Roma in Croatia Kali Sara makes great efforts to preserve the memory of the Roma victims of the Holocaust. Since 2012 they organize commemorations of the International Day of Remembrance of the victims of Roma Genocide/ August 2/. In 2020, the magnificent Roma Memorial Center in Uštica was built. However, it seems that majority population does not know enough and in some cases is not even aware about the victims of Roma genocide, and about the crimes committed against Roma during WWII. The name of Roma people is not even mentioned in the monument which was installed in 2022 (27.4.2022) near the main Railway station in Zagreb, although it is written on the monument that it was erected in "Memory of the victims of the Holocaust and the Ustasha regime". It confirms that Roma victims of Ustasha crimes are insufficiently present in the collective memory of the majority nation and that in public sphere there is still a lack of clear conviction of the crimes of the Ustasha and Nazi regimes in Croatia against Roma during the WWII.

Key words: Roma genocide, Roma victims, Nazi crimes, Holocaust, Independent State of Croatia, WWII, Kali Sara